

Guideline til Living Labs i indsatsen for udtagning af lavbundsjord

Udtagning af lavbundsjord har stort fokus i disse år, ikke mindst på grund af kravet om at ned-sætte lavbundsjordenes udledning af drivhusgasser. Der er behov for at intensivere indsatsen og gøre facilitering af udtagning mere effektiv, men udvikling af nye udtagningsprojekter i lavbunds-områder består ofte af en kompleks samarbejdsproces mellem en række private og offentlige aktører omkring dem, som ejer jorden og som forventes frivilligt at udtage jorden til klima-, miljø- og naturformål. Derfor har SEGES og landbrugsrådgivningsvirksomheder arbejdet med at beskrive og udvikle processer for udtagning af lavbundsjord ud fra

Living Lab-metoden.

Living Labs er en arbejdsmetode til at skabe en samarbejdsproces i stedsspecifikke udviklings- og innovationsprocesser. Living Labs metoden har haft fokus i en årrække i EU, fx European Network of Living Labs (ENoLL; se [Home - European Network of Living Labs](http://Home-EuropeanNetworkofLivingLabs.com), [Living Labs networkEuropean Network of Living Labs \(enoll.org\)](http://LivingLabsnetworkEuropeanNetworkofLivingLabs.org)), og metoden kan have stor indvirkning på innovation i relation til bæredygtig udvikling. Living Labs er en slags åbne innovationsplatforme, som inddrager mange forskellige aktører; borgere, forskningsinstitutioner, private virksomheder og offentlige myndigheder i en samskabelsesproces. Living Labs kan tage mange former, afhængigt af hvilke sammenhænge de indgår i. Det er relevant at bruge metoden i arbejdet med udtagning af lavbundsjord, fordi alle udtagningsprojekter kræver forhandlinger, og er komplekse, både teknisk og socialt, og inddrager en lang række forskellige interessenter og instanser. Der findes ikke to projekter, som er ens, og derfor er udviklingen af det enkelte projekt faktisk sammenlignelig med en innovationsproces.

Interesser i udtagning af lavbundsjord:

Der er et stort behov for at tænke en række forskellige løsninger sammen på områdebasis i det danske landbrugsland. Udfordringerne nu og i fremtiden er mange; fx er der krav om reduktion af kvælstof- og fosforudledninger til vandmiljøet, krav om forbedring af biodiversiteten, krav om klimagasreduktioner fra dyrkning af jorden, og desuden er der udsigt til nye nedbørsforhold i fremtiden, hvilket også medfører behov for klimatilpasning. Lavbundsjordene indeholder potentialer til at løse nogle af disse udfordringer, men lavbundsområderne er ofte store med flere ejere og modstridende interesser. Arealerne indgår ofte som produktionsareal i en landbrugsvirksomheds driftsøkonomi, hvilket medfører begrænsninger i lodsejeres muligheder for at ændre arealanvendelsen. Dog viser erfaringer, at der er et potentiale i at samtænke og planlægge indsatser i samarbejde mellem lodsejere og andre interessenter, som har interesser eller myndighed på lavbundsområdet.

Ordningernes begrænsninger:

I planlægningspraksis er hovedudfordringen, at kompensationer og tilskud til udtagning m.v. er knyttet til særlige ordninger som lavbundsordningen, klima- lavbundsordningen, samt ordninger for fosfor- og kvælstofvådområder foruden ordning for multifunktionel jordfordeling. Dermed er der en række faste ordninger med skarpt formulerede krav, som planlægningen af et opland skal passe ind i. Når man skal planlægge udviklingen af et oplandsområde, er der dermed ikke frie rammer til at tilgodese alle lokale særkender ved området, fordi de økonomiske rammer er knyttet til faste ordninger. Det er således vanskeligt for en faglig konsulent eller facilitator at skabe en fri planlægnings- eller innovationsproces – løsningerne skal findes inden for rammerne af de ordninger, som kan kompensere lodsejerne for ændret arealanvendelse. Det kan ikke afgøres på forhånd, hvilken ordning, der er relevant for det givne område, for det afhænger af de tekniske forhold og muligheder i det konkrete landskab og af viden om lodsejernes bedrífers muligheder og begrænsninger for at indgå i udtagning af lavbundsjord. Derfor er det så relevant at danne Levende Laboratorier, så viden og kræfter og de forskellige interesser inddrages fra starten og i hele processen.

Problemstillinger i udtagningsindsatsen.

Opstartsproces og løbende facilitering i den brede udtagningsindsats af lavbundsjord er meget kompleks, da det indbefatter koordinering mellem flere aktører og flere mulige komplicerede ordninger, og desuden er teknisk viden om fx hydrologiske og naturmæssige forhold meget komplekst og dermed er en forudsigelse af den mulige efterfølgende arealanvendelse endog meget kompleks.

I forbindelse med udtagningsprojekter vil det ofte kræves, at et antal lodsejere er enige om at ændre arealanvendelse i fx et lavbundsområde. Frivillighed er det styrende princip for lodsejerne, og det kan være ret kompliceret for konsulenten at navigere i, for frivillighed betyder jo, at man som lodsejer kan sige nej til at lade sin jord indgå i projektet, og dermed kan projekter falde på enkeltpersoners manglende vilje eller muligheder for at deltage. Det er komplekst at forudsige den præcise hydrologi efter projektgennemførsel, og dermed muligheden for fx afgræsning og slæt på græsarealerne. Derved er det jo komplekst at forudsige landmandens fremtidige nytteværdi af et areal. De forskellige projektmuligheder og de forskellige myndigheders muligheder og begrænsninger for at være projektejere gør også, at der er en række aktører fra myndighedsside, som kan have særskilte interesser i at spille hovedrollen i et projekt, eller helt modsat at trække sig ud af et projekt. De forskellige ordninger for forskellige typer af projekter er ligeledes en kilde til forvirring af alle interessenter, og til en interessekamp mellem aktører på feltet, bl.a. fordi forskellige ordninger har forskellige projektejere. Der er således en række af komplikationer for samarbejdet i udtagningsprocessen, og der er behov for at etablere en ramme og en metodik, som samarbejdet kan udfolde sig i.

I denne sammenhæng er Living Labs en mulig udviklingsvej, som kan hjælpe med at fastholde en hensigtsmæssig metodik og progression i de lange udviklingsprocesser.

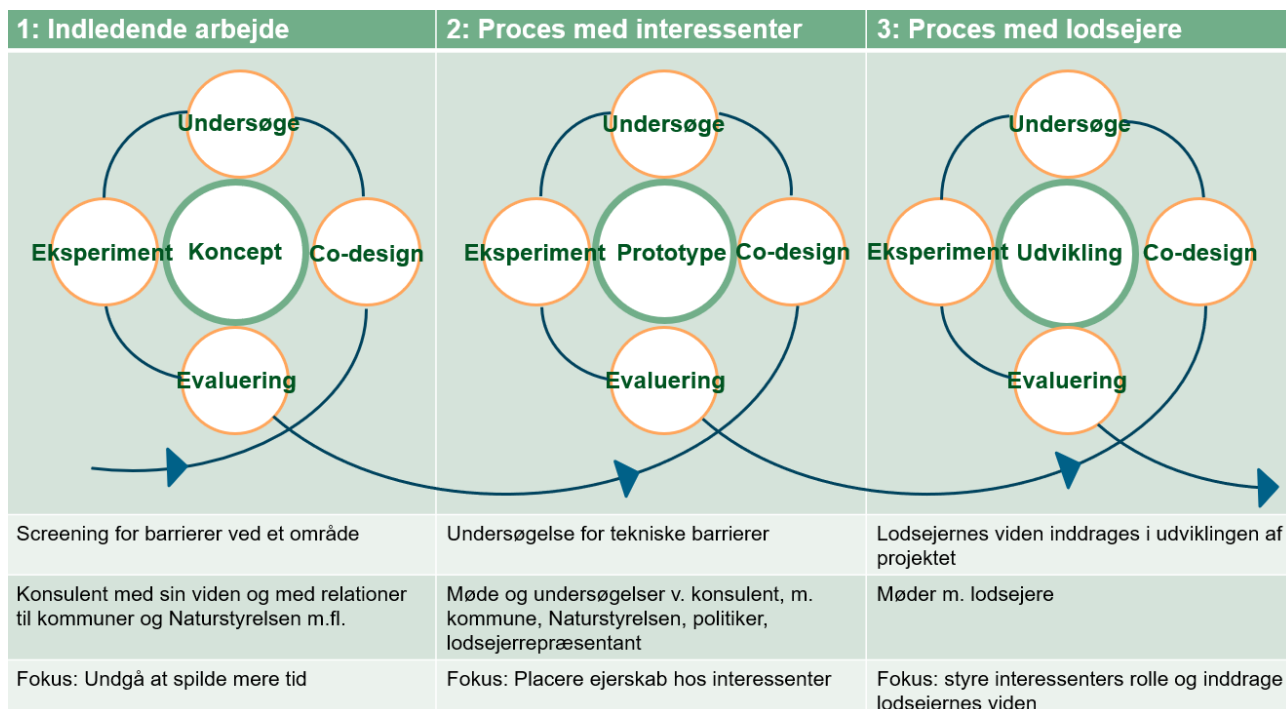
Living Labs – et stedspecifikt, faciliterende samarbejdslaboratorium.

Living Labs må i denne sammenhæng ses som et stedspecifikt, faciliterende samarbejdslaboratorium. I laboratoriet foregår bl.a. en fælles videnopbygning, afprøvning af forsøg og fremkomst af ny viden i en iterativ proces. Videnopbygningen bygger især på enkelte offentlige aktører som kommune og Naturstyrelsen, men den forudsætter øvrige aktørers medvirken, både offentlige og private, herunder også lodsejere. Living Lab er en organisering, som kan arbejde dynamisk i en samarbejdsproces mellem offentlige og private aktører. Aktørerne bidrager med viden fra helt forskellige domæner (fx miljømæssige, naturfaglige og landbrugsdriftsmæssige og -økonomiske domæner). Living Lab-tilgangen kan bidrage til samarbejdsprocessen, så alle relevante parter kan bidrage med deres viden og deres muligheder for at deltage i løsninger. Derved kan flere aktører få deres viden og interesser ind i udviklingsprocessen og flere fordele og incitamenter kan opstå og synliggøres. Sagt med andre ord, kan Living Lab understøtte synergier i udtagning af lavbundslande og derved også sikre, at lodsejere kan få større nytteværdi af deres deltagelse.

Fremgangsmåden i Living Labs

I en samarbejdsproces baseret på lodsejernes frivillige deltagelse er det vigtigt at inddrage de rette personer og aktører, og den rette viden på det rette tidspunkt i forløbet. Derfor er det hensigtsmæssigt at inddrage samarbejdsprocessen i faser. Her vil vi se på 3 faser, men der kan i princippet arbejdes i mange flere faser eller loops over tid alt efter projektets kompleksitet og varighed. Erfaringer med facilitering fra landbrugsrådgivningsvirksomheder og SEGES viser, at en konsulent forankret i landbrugsrådgivningen har naturligt et netværk bestående af bl.a. planteavlslægerne med kendskab til kunderne i det pågældende projektområde. Desuden har konsulentens netværk i kommunens projektafdeling og naturafdeling, samt til relevante medarbejdere i Naturstyrelsens regionale afdeling foruden relevante jordfordelere fra Landbrugsstyrelsen, hvis projektet får brug for jordfordeling. Men frem for alt har konsulentens et netværk blandt lodsejere og landmænd.

De 3 faser i skabelsen af et Living Lab

Living Labs som iterativ proces i tre faser.

Inspireret af *Le livre blanc des Living Labs*, Dubè et al. 2014 og *The Living Lab Methodology Handbook*, Ståhlbröst og Holst, 2012

1: INDLEDENDE ARBEJDE: KONCEPTUALISERING.

Denne indledende fase er i et vist omfang en screeningsfase med afsøgning af de overordnede muligheder og begrænsninger for at udtage lavbundslande i et givet område. Der kan være mange tekniske forhindringer i forhold til hydrologi, natur eller andet, som forhindrer udtagning i det område, som konsulenten har udpeget som muligt udtagingsområde. Ofte er det nødvendigt at co-designe et koncept ved at konsultere kommune og/eller Naturstyrelsen eller andre for at sikre, at al foreliggende viden om området er til rådighed, fx om der tidligere har været projektplaner og undersøgelser, og viden om de forhindringer tidligere planer måtte have haft. Det er ligeledes essentielt at tilvejebringe viden om fx betydelige lodsejere i området og deres indstilling og muligheder for at afgive jord, og den viden kan indledningsvis opnås ved at trække på fx de plan-teavlskonsulenter, som kender landmændene i området. Ved overgangen til næste fase vurderes det samlet set i Living Lab, om konceptet kan bære at blive bragt videre, eller om der er risiko for at spilde de involveredes tid.

2: PROCES MED INTERESSETER: PROTOTYPING.

Hvis den indledende konceptualisering har vist, at der er muligheder for udtagning, så kan man gå ind i prototyping-fasen. Denne fases omdrejningspunkt er et møde med konsulent, kommunens medarbejder(e) og Naturstyrelsens relevante medarbejder(e) samt, hvis det kan blive relevant med jordfordeling, en lokalkendt jordfordeler fra Landbrugsstyrelsen. Desuden kan det være

en god idé at en lodsejerrepræsentant i området deltager fordi han/hun har en fornemmelse af lodsejernes indstilling i forhold til arealernes relation til landbrugsbedrifterne og formentlig har han/hun også en fornemmelse af lodsejernes planer for arealerne i fremtiden. Det kan være hensigtsmæssigt at et bestyrelsesmedlem fra den lokale landboforening deltager, fordi han/hun overfor de tilstedeværende aktører kan udtrykke en overordnet positiv politisk indstilling fra landbrugs-erhvervets side, og at medlemmerne i den lokale forening vil have denne opbakning fra det politiske bagland, hvis de går ind i processen om udtagning.

Mødets omdrejningspunkt er, at alle tilstedeværende deler deres viden om det pågældende område med hinanden i en fælles undersøgelse, som afklarer potentielle tekniske barrierer for projektet. Konsulenten er proces- og mødeleder, og kommune og Naturstyrelsen besidder vigtig viden og kompetencer vedr. fx §3-natur, hydrologiske forhold, effektestimering og eventuelt tidligere forundersøgelser eller processer. Mødet kan lede til faglige komplikationer og/eller til nye muligheder som fx nye udvidede projektgrænser. Det vigtigste udkomme af mødet er, at rollerne i den efterfølgende proces fordeles. Konsulenten er fortsat facilitator, men projektejskabet skal højst sandsynligt placeres ved enten kommunen eller Naturstyrelsen. Således er der på trods af gensidig afhængighed mellem parterne helt forskellige incitamenter til at lægge arbejde i processen. Derfor er det vigtigt at aftale hvem, der konkret går hjem fra mødet og laver beregninger, vurderer natur, arbejder videre med lodsejeropbakning osv.

Mødet følges eventuelt op med flere møder eller der kan alternativt efter mødet udveksles yderligere viden på baggrund af nærmere undersøgelser og aftales en mere præcis retning for arbejdet. Hele fasen afsluttes med en fælles evaluering og vurdering af projektets modenhed til at overgå til den næste fase.

3: PROCES MED LODSEJERE: UDVIKLING.

Hvis alle interessenter fra fase to er enige om, at der er gode muligheder for at gå videre med den samlede viden om projektpotentialet, så er det nu tiden at fokusere på at inddrage lodsejernes viden i udviklingen af projektet. Som opstart på processen med lodsejere er det hensigtsmæssigt at afholde et lodsejermøde, hvor alle lodsejere i det pågældende område skal inviteres, og de fleste skal gerne være til stede. Til dette helt centrale lodsejermøde kræves der ordentlig forberedelse, både i forhold til mødets indhold og til fremgangsmåde for indbydelsen til mødet. Man vil som faciliterende konsulent gerne have et kort over området som illustration allerede i invitationen til lodsejermøde, da det let kan orientere landmanden/lodsejeren om geografien og det mulige projekts omtrentlige område. Men erfaringer viser, at det er vigtigt ikke at "trække grænser" over arealerne på et kort og derved antyde, at bestemte lodsejeres jorde vil blive inddraget i et projekt. Et sådant kort kan give lodsejere fornemmelsen af, at andre udefra kommende har til hensigt at tage råderetten over jorden fra dem, uden overhovedet at have hørt ejernes viden og hensigter med arealerne først. Det handler om altid at arbejde ud fra rationalet, at alle involveres viden er lige vigtig i udviklingen af projektet.

Selve opstartsmødet skal afspejle, at alle de involverede parter viden er ligeværdig. Kommuner og Naturstyrelsens viden vedrører fx teknik og regler i forhold til ordningerne, og på opstartsmødet er det vigtigt, at kun teknisk viden og viden om regler, som er relevante for det pågældende område, bliver bragt ind på mødet. Det er uvist på forhånd, om lodsejerne og deres benyttelse af arealerne umuliggør dét projekt, som synes mest hensigtsmæssigt ud fra kommunens og Naturstyrelsens synspunkt. Derfor er selve mødets tilrettelæggelse meget vigtig. Det er af største vigtighed, at lodsejernes viden introduceres i udviklingen af området og at deres viden har lige så stor gyldighed som alle øvrige parter viden i processen.

Selve mødet bør defineres ret stramt til at omfatte en præsentation af de faktuelle forhold vedr. hydrologi, natur og udfordringer, som kan løses i området. Dernæst kan relevante ordninger beskrives nøgternt og uden direkte projektforslag i det konkrete område. Efterfølgende skal der skabes en proces, som inddrager lodsejernes viden om området, dvs. hvor vandet løber, hvor grøfterne er, hvorledes hydrologien opleves i virkeligheden, og ikke kun som beskrevet fra kommunens og Naturstyrelsens skrivebord. Desuden skal lodsejere have mulighed for at beskrive, hvorvidt og hvorledes deres landbrugsvirksomheder er driftsmæssigt afhængige af arealerne, fordi det kan være afgørende for, at jordfordeling bliver et værktøj, som skal være en del af den videre udvikling af et projekt.

Der er gode erfaringer med at lodsejermødet ledes af en konsulent, som har base i et landbrugsfagligt konsulenthus, fordi lodsejere føler sig trygge ved dem, og fordi disse konsulenter har direkte adgang til landmændenes produktionskonsulenter. Derved er der bedre mulighed at integrere viden om landmændenes bedrifter relativt tidligt i udviklingen af udtagningsprojektet. Det har ligeledes vist sig hensigtsmæssigt, at disse konsulenter udfylder en stor del af den faciliterende rolle i projekterne, især kan det være hensigtsmæssigt, at de varetager store dele af lodsejerkontakten gennem hele processen. Erfaringer viser, at en positiv tilkendegivelse af det politiske landbrugs indstilling til udtagning af lavbundslande repræsenteret ved formand eller et lokalt medlem af bestyrelsen i den lokale landboforening kan have en betryggende virkning på lodsejere og landmænd. Lodsejernes tryghed er af største vigtighed for, at de frit kan fremlægge deres viden i løbet af opstartsmødet og igennem processen som helhed. Derfor viser erfaringer, at det ofte er hensigtsmæssigt, at konsulenten på opstartsmødet præsenterer den samlede viden om områdets hydrologiske og naturmæssige forudsætninger samt de mulige ordninger, som potentielt kan benyttes i det pågældende område. Det kræver et godt og tillidsfuldt forudgående samarbejde i de to første faser i et Living Lab og i forberedelsen til dette møde. Hvis kommune og Naturstyrelsen tør overlade ledelsen af lodsejermødet til konsulenten, så resulterer det ofte i, at landmænd og lodsejere føler sig trygge ved selv at formidle deres viden om området på lodsejermødet. Hvis konsulent, kommune og Naturstyrelsen deler mødet, så er det vigtigt, at der ikke fremlægges projektplaner, men at der kun beskrives faktuelle og tekniske forhold vedr. natur, miljø og hydrologi, samt de relevante ordninger, som kan hjælpe til med at løse problematikkerne.

Hvis lodsejerne skal føle sig trygge ved at bidrage til projektet, så er det meget vigtigt, at deres viden om egne marker bliver lagt ind i udviklingen af projektet, inden projektet nærmer sig en fast plan.

Når den indledende faktuelle viden om området er fremlagt, så er man klar til at lodsejernes viden kommer frem. I opstartsmødet er det springende punkt nu, at mødets sidste del formes, så landmænd og lodsejere reelt har mulighed for at lægge deres viden ind i processen – og at de rent faktisk også gør det. Et godt møde er ikke et møde, hvor man får en masse viden med hjem, et godt møde, er et møde, hvor alle har fået lov til at dele deres viden. Man har gode erfaring med at arbejde kollektivt omkring et stort satellitbillede af området, så lodsejere helt konkret kan tegne deres viden om fx hydrologi eller ejerforhold osv. direkte på kortet med sprittusser i en fælles diskussion af, hvorledes konkrete projektmuligheder kan tilpasses de driftsmæssige forudsætninger på de omkringliggende bedrifter. Men man kan også diskutere, hvorledes bedrifter kan tilpasse sig projektmuligheder, fx ved en jordfordeling, hvis fx lavbundsjorden tjener som harmoniareal eller som slet- eller afgræsningsareal i fx en kvægproduktion. I en sådan diskussion kan det være hensigtsmæssigt, at en jordfordeler fra Landbrugsstyrelsen deltager i mødet og den efterfølgende proces, så spørgsmål og jordfordelingsprocesser kan afklares.

En af udfordringerne ved lodsejermøder er, at de afhængig af området kan omfatte et endog meget stort antal lodsejere. Der er erfaringer med helt op til 70 deltagere på disse møder, og det stiller krav til mødelederens kompetencer og selve tilrettelæggelsen af mødet. Hvis der er så mange deltagere, så er det svært at skabe en fornuftig proces omkring et kortbord, men så må man lave en anden form på denne del af mødet ved fx at styre "salen" ved en stor diskussion, hvor alle har mulighed for at komme til orde. Alternativt kan det være relevant at dele området op i mindre oplande og dermed flere mindre møder.

I forbindelse med et opstartsmøde eller i processen efter, er det umiddelbare mål at samle op på diskussionen og aftale, at man går videre med en forundersøgelse af området. Især ved projekter med mange lodsejere bør lodsejerne udpege talsmænd/kontaktpersoner, for at lette kommunikationen mellem den faciliterende konsulent og lodsejergruppen og at forankre fortsat diskussion blandt lodsejerne i området.

Den efterfølgende proces

I store projektområder er det meget almindeligt, at der viser sig problematikker af teknisk art i udviklingsprocessen og i tiden, hvor der gennemføres tekniske og ejendoms-mæssige forundersøgelser. Lodsejeres viden kan føre til uforudsete ideer, som kan indebære indskrænkninger eller udvidelser eller andet, som kræver nye hydrologiske beregninger eller lignende og det kan være nødvendigt at integrere den nye viden med lodsejernes viden på ny. Det kan således eventuelt være nødvendigt at afholde et nyt møde med en mindre del af lodsejerne, som berøres af eventuelle projektændringer, og derved opstår endnu et "loop" i den iterative proces. Og det er ikke påkrævet, at alle deltager i alle møder, men det er meget hensigtsmæssigt, at der informeres

fyldestgørende i den løbende proces, så alle interessenter har en oplevelse af at have mulighed for at lægge sin relevante viden ind på det rette tidspunkt i den fortløbende proces og således har en klar fornemmelse af, at processen fortsat faciliteres. Det er vigtigt at det er en landbrugsfagligt baseret konsulent, som har "fingeren på pulsen" i projektområdet og som hører om, hvad der bevæger sig i området fra sine rådgiverkolleger og dermed står klar til at koble lodsejernes løbende ændringer og nye behov i forhold til lavbundsjordene ind i processen. Nogle gange er det vigtigt at få tilvejebragt landbrugsfaglig rådgivning til de pågældende lodsejere, så de fortsat kan være en del af projektet på lige fod med alle andre projektdeltagere.